

Márton Andrea

Kanada változó biztonság- és védelempolitikája A kanadai északi-sarkvidéki politika

Kanada biztonság- és védelempolitikája az ország kormányzásának kritikus aspektusa volt az elmúlt két évtizedben.¹ Az ország biztonsági prioritásainak alakulását számos tényező befolyásolta, beleértve az ország földrajzi elhelyezkedését, az Egyesült Királysághoz fűződő történelmi kapcsolatait, az Amerikai Egyesült Államokhoz fűződő kapcsolatát, az Északi-sarkon a klímaváltozás hatására lezajló környezeti változásokat és az új fenyegetések megjelenését is.

Kanada biztonság- és védelempolitikájának változását az elmúlt évtizedekben meghatározta és befolyásolta az Egyesült Királysággal fenntartott történelmi kapcsolat. Az ország évszázadokon keresztül brit gyarmat volt, és a britek oldalán harcolt számos háborúban. Ez a történelmi kapcsolat azt eredményezte, hogy Kanada átvette a brit katonai hagyományok és gyakorlatok egy részét, például a westminsteri kormányzási modellt és a katonaságon belüli rangsort. A westminsteri kormányzási modell, amelyet Kanada elfogadott, a parlamentáris demokrácia rendszere, és a brit rendszeren alapul. Ezt a rendszert a hatalmi ágak szétválasztása és a jogállamiság jellemzi, fontos szerepet játszott Kanada demokratikus intézményeinek kialakításában, fejlődésében és a stabil politikai környezet megteremtésében.

Jelenleg is nagyon széles körű együttműködés fűzi össze a két országot. Számos nemzetközi szervezetben (NATO, G7, G20) működnek együtt, ugyanakkor Kanada tagja a Brit Nemzetközösségnek. Kanada harmadik legnagyobb kereskedelmi partnere volt az Egyesült Királyság 2023-ban. A kereskedelmi áruk és szolgáltatások értéke megközelítette a 46,5 milliárd dollárt. 3700 kanadai kis- és középvállalkozás exportál az Egyesült Királyságba, ugyanakkor körülbelül ezer nemzetközi egyesült királyságbeli cég van

¹ Kanada sarkvidéki szerepéről lásd bővebben Harsányi Márton Péter munkásságát.

jelen a kanadai gazdaságban (Government of Canada 2024a). A kutatás-fejlesztésben is együttműködik a két ország. 2017-ben egyetértési megállapodást kötöttek a kereskedelem és a gazdaságfejlesztés elősegítése érdekében. A megállapodás támogatja a mezőgazdasági, internetes technológiák, a mesterséges intelligencia és a kvantum-kutatások, valamint a sarkkörüli kutatásokhoz kapcsolódó technológiák transzferjét.

Miután az Egyesült Királyság kilépett az Európai Unióból, Kanadával kétoldalú átfogó gazdasági és kereskedelmi egyezményt kötött, amely 2021. április 1-jén lépett hatályba. A kereskedelmi egyezmény megkötése óta folyamatosan dolgoznak egy szabadkereskedelmi megállapodás kialakításán (Government of Canada 2024c).

A katonai együttműködés is nagyon széles körű a két ország között. Ma már megvalósul a katonai állomány és a védelmi minisztériumokban dolgozók cseréje. Kanada számos kiemelt szakmai képzést az Egyesült Királyságban vesz igénybe, és a közös tengeri kihívások kezelésében is együttműködnek. A katonai együttműködés keretein belül évről évre egyre több haditengerészeti és légierős gyakorlatot hajtanak végre.

A két ország biztonsági együttműködése is kiváló, hiszen nemcsak a NATO-ban, hanem a Five Eyes Intelligence Community² tagjaiként is együttműködnek. Ez egy nagyon intenzív hírszerzési együttműködés, amely során a részes államok megosztják egymással a hírszerzési információikat.

Kanada biztonsági- és védelempolitikájának meghatározó eleme kontinentális szomszédjához, az Amerikai Egyesült Államokhoz³ fűződő viszonya. Az Egyesült Államokkal fenntartott kapcsolat tekintetében két irányzat alakult ki, a kontinentális és az interkontinentális. Az előbbi azt jelenti, hogy az Egyesült Államokkal minél szorosabb viszonyt kell fenntartani, ezáltal növekszik az ország nemzetközi érdekérvényesítő szerepe is, és befolyásolható az Egyesült Államok külpolitikája is. Az interkontinentális irányzat képviselői pedig azt állítják, hogy az ország nemzetközi befolyását és érdekérvényesítő szerepét nemzeti értékeinek és érdekeinek hangsúlyozásával autonóm külpolitika megvalósítása révén érheti el (BALOGH–VARGA 2014: 40).

A hidegháború idején kiépített szoros külpolitikai együttműködésben a 2000-es években hangsúlyeltolódás következett be a 2001. szeptember 11-i terrortámadások

² Five Eyes Intelligence Community (Öt Szem Hírszerző Szövetség): az angolszász országok hírszerzési szövetsége, amely Ausztrália, Új-Zéland, az Egyesült Királyság, Kanada és az Amerikai Egyesült Államok hírszerző szervezeteit tömöríti. A szövetség, amely a feldolgozott hírszerzési információkat több forrásból gyűjti – a jel-, a katonai, a térinformatikai és a humánfederitással –, 2001 óta kibővítette tevékenységét az internet megfigyelésével is – Cox 2012.

³ Az Amerikai Egyesült Államok és az Egyesült Államok kifejezést politikai és földrajzi értelemben azonos tartalommal használom.

következményeként. Kanada a támadást egész Észak-Amerika elleni támadásként értékelte, és változtatott addigi védelmi politikáján. Ugyan az öbölháború során az Irak elleni műveleteket még nem támogatta, azonban 2003-ban Afganisztánban már jelentős szerepet vállalt, az ISAF első váltásának a parancsnokságát látta el, majd 2006-tól Kandahárban tartományi újjáépítő csoportot vezetett. Nem csak a terrorizmus elleni küzdelemben vállalt szerepe változtatott az ország biztonság- és védelempolitikai felfogásán. Ezekben az években jelentek meg első védelmi dokumentumai is, amelyek kijelölték a kül- és biztonságpolitika sarokköveit, illetve meghatározták az ország biztonsági prioritásait. 2004-ben megjelent Kanada első átfogó biztonság- és védelempolitikai stratégiája,⁴ majd 2008-ban védelmi stratégiája.⁵ A stratégiai dokumentumok megjelenése és a 2006-tól bekövetkezett változások, valamint a kanadai gazdasági érdekek markánsabb képviselője a nemzetközi szinten jelentette a biztonság- és védelempolitika elsődleges változásait. Ez nemcsak a klímaváltozással kapcsolatos kérdéseket jelentette, hanem a felértékelődő energiapolitikát is. Az energetikai szektor felértékelődésében szerepet játszott, hogy megnőtt a palagáz és az olajhomok kitermelésének lehetősége és exportja. Ez növelte az ország energiabiztonságát, ugyanakkor a hagyományos exportpiacán – az Egyesült Államokon – kívül Kína is fokozott érdeklődést mutatott és mutat a nyersanyagok iránt. Kína esetleges térnyerése az észak-amerikai kontinensen a kanadai–amerikai viszony erodálódásához vezethet.

Kanada védelmi stratégiája három sarokpontot határoz meg: az ország területi integritásának és szuverenitásának védelmét, Észak-Amerika védelmét és a nemzetközi békéhez és biztonsághoz történő hozzájárulást. E három stratégiai prioritás az elmúlt években megjelent számos szakpolitikában és stratégiai dokumentumban, illetve testet öltött a NATO vezette békefenntartó missziókban történő részvételben és gyakorlatokban (Government of Canada 2008).

Kanada jelenleg is együttműködik az Egyesült Államokkal az Észak-amerikai Repülésvédelmi Parancsnokság (NORAD) partnereként. Ez a kapcsolat segíti Kana-dát, hogy északi területeit, illetve a légi forgalmát ellenőrizni tudja. Az 1958-ban alapított parancsnokságról szóló megállapodást 2006-ban megújították, és kiegészítették a tengeri területekre vonatkozó monitoringrendszerrel. Ez lehetőséget biztosít a két országnak, hogy a bajba jutott tengeri hajók és személyzetük mentését elősegítsék a haditengerészet és a parti őrség hatékonyabb együttműködése által (Government of Canada 2008).

⁴ Government of Canada 2004.

⁵ Government of Canada 2008.

Az elmúlt években Kanada védelmi költségvetése is változott. A 2000-es évek elején a többi NATO-tagállamhoz hasonlóan a védelmi költségvetés erőteljesen csökkent, majd 2023-ban a vilniusi csúcstalálkozón Kanada is elkötelezte magát, hogy a GDP-jének bruttó 2%-át fordítja védelmi kiadásokra. A legutóbbi kanadai pénzügyi előrejelzések azonban arról szóltak, hogy az ország mégsem lesz képes teljesíteni vállalásait. A költségvetési prognosztizáció alapján ugyan emelkednek Kanada védelmi kiadásai, azonban 2029–2030-ra is csak a GDP 1,76%-át fogja védelmi célokra fordítani. Ugyanakkor a hadsereg és a hadieszközök állapotáról éles vita folyik a kormánypártok és az ellenzék között. Az ellenzék kifogásolja a hadihajók és a felszerelések állapotát, illetve a NATO-vállalás nem teljesítését. A kanadai kormány elismerte a problémákat, és arra hivatkozik, hogy számos kérdésben – többek között, hogy milyen tengeralattjárókat vásároljanak – nem született döntés. Katonai szakértők szerint amennyiben ezekben a kérdésekben megszületnek a döntések, Kanada már 2025–2026-ban teljesítheti NATO-nak tett vállalását. (DUGGAN 2024)

A kanadai kormány megerősítette, hogy csatlakozni szeretne az AUKUS megállapodáshoz is. A 2021. szeptember 15-én az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Ausztrália által megkötött biztonságpolitikai megállapodás a Csendes-óceán térségében Kína növekvő befolyását és az „Övezet és Út” politikáját hivatott ellensúlyozni. Az egyezmény megszületésével a védelmi ipari együttműködések is létrejöttek. Ezek többek között a precíziós fegyvergyártás, a rakétatechnológia, a mesterséges intelligencia, a kvantumtechnológia és a kibervédelem területét ölelik fel. Továbbá Ausztrália segítséget kap az Amerikai Egyesült Államoktól 8 darab atommeghajtású tengeralattjáró üzembe helyezéséhez is. Mint látható, Kanada törekszik az angolszász országokkal bővíteni védelmi megállapodásait, illetve védelmi ipara fejlesztéséhez felhasználni ezeket az együttműködési lehetőségeket.

Kanada nemcsak a terrorizmus, a NATO-kötelezettségvállalások és a szomszédos államokkal fenntartott viszony, valamint a történelmi kapcsolatai hatására változtatja meg a biztonság- és védelempolitikáját, hanem az országot érő új kihívások miatt is. Napjaink egyik legfontosabb kihívása, a IT-rendszerek elleni támadások, az ország egyik legnagyobb fenyegetésévé vált. A technológiára egyre nagyobb mértékben támaszkodva Kanada is – sok más országhoz hasonlóan – sebezhető a kibertámadásokkal szemben. A kiberbiztonság Kanada nemzetbiztonsági stratégiájának szerves része, és a kormány különféle intézkedéseket hajtott végre annak érdekében, hogy megvédje kritikus infrastruktúráját és információs rendszereit a kiberfenyegetésekkel szemben. A kormány kiberbiztonság iránti elkötelezettségét tükrözi a 2010-ben kiadott (Government of Canada 2010a) és 2018-ban frissített nemzeti kiberbiztonsági stratégia.

A stratégia felvázolja a kormány kiberbiztonsági megközelítését, és számos kulcsfontosságú célt és kezdeményezést határoz meg az ország kibervédelmének javítására. A stratégia egyik legfontosabb célja Kanada kiber-ellenállóságának erősítése, amely magában foglalja az ország észlelési, megelőzési és reaklási képességének javítását.

Kanada közelmúltbeli kiberbiztonsági befektetései⁶ rávilágítanak az ország növekvő aggodalmára a kibertámadások veszélye miatt. A helyes irányba tett lépés a kormány azon lépése, hogy pénzeszközöket különítsen el a kiberbiztonsági induló vállalkozások támogatására, amelyek új és innovatív technológiákat fejlesztenek ki a kibertámadások észlelésére és megelőzésére. Ahogy a világ egyre inkább függ a digitális infrastruktúrától, a kibertámadások veszélye sürgető kérdéssé vált, amely veszélyezteti a nemzetbiztonságot és a közbiztonságot is.

Az Északi-sark stratégia és az északi politika

Az Északi-sark régió a hidegháború időszakának lezárulta után geopolitikai és geostratégiai értelemben feledésbe merült (MÁRTON 2013). A térség iránti megújuló érdeklődés elsősorban a 21. század első évtizedeiben bekövetkező globális felmelegedés okozta éghajlatváltozás hatásainak következtében megnyíló új gazdasági lehetőségeknek köszönhető. A régióban felfedezett ásványkincsek, az olvadó jégsapka miatt megnyíló új hajózási útvonalak új lehetőségeket és ezzel együtt új biztonsági fenyegetéseket jelentenek. Ugyanakkor ezek a hatások jelentősen átrajzolták a régió geopolitikai térképét. A bekövetkezett és a jövőben bekövetkező változások jelentős hatással vannak a régió országainak bilaterális kapcsolataira. Amennyiben ma egy mottóval kellene jellemezni ezeket a kapcsolatokat, akkor joggal fogalmazható meg: „a ma ellenfele a holnap szövetségese” (COLBY 2018). Az Északi-sark régió országainak egymás közötti kapcsolataira nemcsak a regionális változások vannak hatással, hanem számos a régió iránt érdeklődő ország és nemzetközi szervezet tevékenysége is. Bár az elmúlt időszakban a térség országainak egymás közötti kapcsolatai jelentős változásokon mentek keresztül, a régió így is számos lappangó konfliktussal terhelt (ÁTLAND 2010). Ugyanakkor elmondható, hogy a térség országai és köztük a – régióban található – nagyhatalmak a bekövetkező vitás kérdéseket nem emelték a konfliktus

⁶ 2018-tól 2023-ig több mint 500 millió kanadai dollárt fektetett be a szektorba. Lásd: Five Take-aways from Canada's New Cybersecurity Strategy. Online: www.csagroup.org/article/five-take-aways-canadas-new-cybersecurity-strategy/

sztinjére, hanem igyekeztek bilaterális szinten vagy egyes esetekben a kialakított regionális intézményrendszer keretein belül kezelni.

Az éghajlatváltozás hatásainak következtében a sarkvidék természetes környezete megváltozik, és ennek következtében a stratégiai környezet is jelentős változáson megy keresztül, ugyanakkor nem világos, hogy az egyes korábban kidolgozott különböző lehetséges forgatókönyvek⁷ közül melyik fog megvalósulni. Ez azt is jelenti, hogy a korábban elhangzott jóslatokról, amelyek számos gazdasági előnnyel kecsegtettek, kiderült, hogy túlzottan optimisták, hasonlóan a régióban lezajló katonai konfliktusról szóló jóslatokhoz, amelyeket általában a „minden ingyen van” jelzővel látnak el. A térség iránti felfokozott érdeklődés és az ásványkincsekért megkezdődött versenyfutás vezetett a régió államai között az utóbbi években kialakuló intenzív politikai folyamatokhoz. Ugyanakkor ahhoz, hogy meghatározhatók legyenek az Északi-sark régió biztonsága szempontjából fontos kihívások – amelyek alapját képezik a térségben zajló dinamikus változásoknak –, elsősorban gazdasági, jogi, politikai és védelmi aspektusokat kell figyelembe venni. A magyarázatok kutatásakor nem szabad figyelmen kívül hagyni azokat a térségen kívülről érkező hatásokat, amelyek meghatározzák, vagy csak részben hatást gyakorolnak az egyes országok biztonsági percepcióira.

Amikor a stratégiai környezet dinamikus változásait vesszük górcső alá, sok esetben csak a gazdasági, politikai és az esetleges katonai szempontok alapján jellemezzük a változásokat. A környezetbiztonsági, illetve a társadalmi és kulturális szempontok részben háttérbe szorulnak. Az Északi-sark régióban azonban ezek a hatások egyszerre jelennek meg, és határozzák meg a biztonságról alkotott felfogást. Jóllehet sokféleképpen be lehet mutatni az északi-sarkvidéki régiót, Kanada szempontjából egy teljesen új megközelítésből láthatjuk. Az ország 40%-a az északi sarkkörön belül helyezkedik el, beleértve a kontinentális országrészt és a tengeri szigetvilágot is. Tengeri határvonala, mintegy 162 ezer km is ebben a régióban található. A kanadai északi és északi sarkkörön túli terület ritkán lakott, körülbelül 150 ezer javarészt őshonos népesség él a területen (Arctic Council 2024).

A kanadai kormányzat 2006-ig centralizált politikát folytatott az Északi-sarkvidék fejlesztésére. A kormányzati politikusok is megértették azonban, hogy a területen élő kanadai állampolgárok és az őshonos népcsoportok véleményét figyelmen kívül hagyó politika hosszú távon nem kínál megoldást sem az országnak, sem a térség kihívásaira és lehetőségeire.

⁷ Lásd: Climate Change, Impact and Vulnerability in the Europe, EEA Report No 1/2017. Online: www.eea.europa.eu/publications/climate-change-impacts-and-vulnerability-2016

A kanadai történelem már számos megállapodást tart nyilván, amelyet a többségi nemzet kötött az őshonos népcsoportokkal. A legtöbb ilyen szerződést azonban nem tartották be a többségi nemzet vezetői, így számos sérelmet, jogaiknak a csorbítását, földterületeik elvesztését élték meg az őshonos népcsoportok. Az 1982-ben elfogadott kanadai alkotmány 35. fejezete rendelkezik az őshonos népcsoportok jogairól. E jogok magukban foglalhatják:

- az őshonos népcsoportok jogát a földhöz;
- a vadászati és halászati jogokat;
- az önkormányzati jogokat;
- a kulturális és oktatási jogokat;
- a szociális jogokat.

A felsorolásban szereplő jogoknak azért van jelentősége, mert a csoportonként változhatnak attól függően, hogy milyen hagyományokkal, kulturális identitással rendelkeznek az őshonos népek. Az alkotmány kimondja, hogy a kormánzatnak kötelessége konzultálni az őshonos népcsoportok szervezeteivel és képviselőivel, adott esetben alkalmazkodni hozzájuk azokban a kérdésekben, amelyek érintik az alkotmányban foglalt jogait.

A kanadai kormány 2010-ben fogadta el az ország Északi-sarkvidéki stratégiáját. A stratégia kormány által megfogalmazott jelmondata: „A mi Északunk, a mi örökségünk és a mi jövőnk” (Government of Canada 2010b).

A stratégia négy fő prioritást határozott meg a kormány számára:

- a kanadai Északi-sarkvidék szuverenitásának fenntartását;
- a társadalmi és gazdasági fejlődés elősegítését;
- a környezeti örökség védelmét;
- az északi kormányzás javítását és a decentralizálást.

A megfogalmazott első prioritás egy hosszú távú együttműködést jelentett az összes északi-sarkvidéki állammal. Az ország északi területeinek védelmére vonatkozó prioritás az Északnyugati-átjáró megnyílásával vált elsődlegessé. Ennek legfőbb oka, hogy az átjáró hajózási útvonala a kanadai szigetvilágon halad keresztül, és amennyiben baleset vagy egyéb katasztrófahelyzet következik be, az súlyosan sértheti Kanada szuverenitását, illetve jelentősen megterheli a sérülékeny környezetet és élővilágot. Éppen ezért Kanada számos új rendelkezést, törvényt fogadott el az új kihívások és kockázatok csökkentésére.⁸ Ugyanakkor a szomszédos államokkal fennálló vitáit is

⁸ Ilyen volt a hajók ballasztvíztárolásáról szóló rendelkezés is – Government of Canada 2024d.

(BLAZESKI 2016), amelyek ugyan nem érték el a konfliktus szintjét, kezelni kellett. A szuverenitásának védelméhez felhasználta a kialakított nemzetközi jogi megállapodásokat, elkezdte fejleszteni hadseregét, regionális együttműködések alakított ki, és bekapcsolódott a régióval kapcsolatos nemzetközi kutatásokba.

A kormányzati dokumentumban megfogalmazott kettes számú prioritást, a fejlődés elősegítését az infrastruktúra fejlesztésével és az állami jóléti szolgáltatások mindenki számára történő elérhetőségével valósították meg. A kormányzat igyekezett egy önellátó, fenntartható gazdálkodásra épülő gazdaságfejlesztési modellt kialakítani. Mindemellett támogatást biztosított az őshonos népcsoportok kulturális örökségének megővéséhez, az elszigetelt lakosság egészségtudatos életmódjának kialakításához, és éves ösztöndíjat biztosított az északi-sarkvidéki régióval kapcsolatos tanulmányok folytatására.

A stratégia célul tűzte ki az éghajlatváltozás hatásainak csökkentését és a környezeti örökség védelmét. Erre azért volt szükség, mert az ország nagy részét érintik a természeti környezetben bekövetkező változások, amelyek új lehetőségeket és kihívásokat is jelentenek egyszerre. A kormány a stratégiai célkitűzés megvalósítását a meglévő nemzeti park bővítésével és két új nemzeti park építésével, valamint a nemzetközi viszonylatban is világ színvonalú északi-sarki kutatóállomás létrehozásával kívánta elérni. A környezet átfogó védelméről jogszabályban gondoskodott. Ez a jogszabály tartalmazta a kanadai szigetvilág szárazföldi és tengeri területeinek védelmét is. Ugyanakkor a hajózásról szóló szabályok változtatásával már hatékony védelmet nyújtott és nyújt a környezeti károk ellen.

Az utolsóként megjelölt prioritás alapján a kormány garanciákat vállalt arra, hogy a 2006-ban megkezdett földprogramokat folytatja megteremtve ezzel az őshonos népesség önrendelkezését. A megkötött megállapodás pozitív lépés az inuit népcsoport politikai hatásköreinek kiszélesítésére, valamint a megkezdett decentralizációs politika⁹ folytatására.

A kanadai északi-sarkvidéki politika fokozatosan fejlődik és fejlődött annak ellenére, hogy az Északi-sarkvidékre vonatkozó olyan nemzetközi egyezmény – mint amilyen a Déli-sarkvidékre vonatkozik –, amely szabályozza a terület státuszát és használatát, nem létezik. Jelenleg az Egyesült Nemzetek Szervezete 1982-ben Montego Bayben

⁹ A kanadai kormány földátruházási megállapodásokat kötött az északi területen, illetve az északi sarkkörön belül élő népcsoportokkal. Ezek a megállapodások részben a korábbi történelmi, részben pedig új megállapodások voltak. Céljuk az őshonos népesség jogainak és önrendelkezésének helyreállítása, illetve a korábbi ottawai centralista politika – Ottawából mondjuk meg, hogyan kell élni az északi sarkköri régióban – hibáinak kijavítása. Lásd Government of Canada 2024a.

aláírt tengerjogi konvenciója az egyetlen nemzetközi szabályozás. Bár a nemzetközi szabályozás ismertetése nem témája a jelen fejezetnek, néhány sarkalatos pontot, amely szorosan kapcsolódik Kanada biztonságot- és védelempolitikájához, megemlítek. Az ország szempontjából a szabályozás kontinentális talapzattal foglalkozó része válik egyre aktuálisabbá, mert kiemelt kérdésként jelenik meg, hogy a kontinentális talapzat mely része tartozik hozzá. Ennek a jelenlegi helyzetben – amikor felértékelődött a szénhidrogénkészletek szerepe és a hozzájuk kapcsolódó bányászati jogok kérdésköre – kiemelt gazdasági jelentősége van. Ugyanakkor a kontinentális talapzat felosztásának módja is fontos, hiszen Kanada részben a szektorális felosztás elvének elméletére¹⁰ alapozta a sarkvidéki régióban található szigetekkel kapcsolatos területi igényeit, részben pedig a nemzetközi szerződésekre a jogszerűségét.¹¹

2019. május 23-án Kanada 2100 oldalas beadvánnyal fordult az ENSZ Kontinentális Talapzat Bizottságához, hogy meghatározza az ország tenger alatti szárazföldi határait az Északi-sarkvidéken. A beadvány elkészítése és a szervezethez történő eljuttatása az első lépés volt – a tengerjogi egyezményben meghatározott folyamatban – Kanada kontinentális talapzatának nemzetközi elismertetése felé. 2022. december 19-én tudományos kutatásokkal alátámasztott kiegészítést nyújtott be a 2019. évi beadványhoz.

Kanada szempontjából a nemzetközi szabályozás még két gazdasági területen tartogat kihívásokat. Az egyik a kizárólagos gazdasági övezetek élő erőforrásai többletének használata, amely praktikusán a halászattal kapcsolatos kérdésekben jelenik meg elsősorban. A másik jelentős gazdasági és biztonsági kérdéskör a megnyíló hajózási útvonalakról szól. Az Északnyugati-átjáró Kanada északi sarkköri szigetvilágán a parthoz közel halad el, amely a jelenlegi szabályozás alapján belföldi vízi útnak számít. Ez azt jelenti, hogy az áthaladás és a hajózás szabályait Kanada határozza meg. Az Amerikai Egyesült Államok azonban szeretné az Északnyugati-átjárót a Szezei-csatornához hasonlóan nemzetközi vízi útnak nyilváníttatni. Mindez éles ellentétben áll Kanada érdekeivel, hiszen mindez nemcsak sérti, hanem amennyiben megvalósul, súlyosan sérti is az ország szuverenitását. Lásd Bazsó-Vigh Vivien tanulmányának 3. ábráját (24. oldal).

Kanada 2015-ben fogadta el a fenntartható fejlődési célok megvalósítására vonatkozó 17 célkitűzést tartalmazó tervet. A célkitűzések lefedik a gazdasági, társadalmi és környezeti dimenziókat, és integrálják a béke, a kormányzás és az igazságszolgáltatás

¹⁰ Pascal Poirier kanadai szenátor nevéhez kötődő elmélet, amelyet 1907-ben mutatott be. A szektorelmélet lényege, hogy azok az államok, amelyek területe átnyúlik az északi sarkkörön belültre, minden szárazföldi területre, szigetre kiterjeszthetik szuverenitásukat függetlenül attól, hogy azokat felfedezték-e, vagy sem. A kisebb államok számára ez a felosztás előnyös volt.

¹¹ Lásd Csatlós Erzsébet fejezetét.

elemeit. A fenntartható fejlődési célok megvalósítása elkötelezettséget jelent az ország számára olyan Kanadán belüli intézkedések meghozatalára, amelyek segítségével felszámolható az országon belüli szegénység. A célkitűzések egyben illeszkednek ahhoz a kormányzati politikához, amely az északi-sarkvidéki kanadai, az őslakos népesség és az ország más részein élő kanadaiak közötti fejlődési szakadék csökkentését, valamint az őslakos népesség és más kanadaiak közötti megbékélést tűzte ki célul.

A kanadai kormány 2022 szeptemberében fogadta el az Északi-sarkra vonatkozó együttműködési szakpolitikai keretet, amely számos feladatot határozott meg a 2030-ig tartó időszakra. Ahogy a miniszteri előszóból is kiderül, az északon és az Északi-sark régióban élő őshonos népcsoportok és lakosok nem férnek hozzá ugyanazokhoz a szolgáltatásokhoz, lehetőségekhez és életszínvonalhoz, mint a déli országrészen élők. Ezért az új keretrendszer a *Közös jövőkép* című fejezetben meghatározza azokat a prioritásokat, amelyekre az ország megújított Északi-sark-stratégiája is épül:

1. egészséges családok és közösségek kialakítása;
2. befektetések az energia-, a közlekedés- és az egyéb infrastruktúrákba, amelyekre a regionális kormányzatoknak és a gazdasági szereplőknek szükségük van;
3. munkahelyteremtés, az innováció előmozdítása az északi régióban;
4. a közösségek számára fontos kutatások előmozdítása;
5. az éghajlatváltozás hatásainak csökkentése, támogatni az egészséges ökoszisztémák kialakítását;
6. Kanada északi és északi-sarki állampolgárainak védelme;
7. Kanada szuverenitásának fenntartása és az ország vezető szerepének kialakítása az Északi-sark régióban;
8. az őslakos és nem őslakos közösségek közötti megbékélés előmozdítása és a kapcsolatok javítása.

Az együttműködési keret 6. és 7. prioritása az Északi-sarkra vonatkozó, ugyanakkor az ország védelem- és biztonságpolitikai célkitűzéseivel összhangban levő elgondolásokat tartalmaz. A kanadai kormány egyértelműen hangsúlyozza, hogy a védelmi kérdésekben mind a szövetségi kormány, mind a regionális kormányzati intézmények, mind az őslakosok kormányzatai együttműködnek.

Ugyanakkor kimondja, hogy a NANOOK művelet, amely a kanadai haderő belföldi sarkvidéki kiképzési programja, továbbra is működni fog. Ezen a műveleten keresztül kiképzést nyújtanak, partnerségeket alakítanak ki, és felkészítik a kanadai szövetségi, regionális őslakos önkormányzatokat. Továbbá megosztják a felkészítéshez szükséges korszerű létesítményeiket és a Természeti erőforrások Kanada északi sarkkörön túli

kontinentális talapzatán (Natural Resources Canada Polar Continental Shelf) programot partnereikkel. A kanadai fegyveres erők tovább mélyítik kapcsolataikat a lakossággal, folytatják a Kanadai Járőrszolgálat (Canada Rangers), a kanadai fegyveres erők részét képező tartalékos egységek felkészítését. Ezek a tartalékos egységek látják el a katonai feladatokat az ország északi-sarki régiójában.

A 7. prioritás egyértelműen hivatkozik Kanada védelmi stratégiájára, amikor kimondja, hogy az ország fokozza katonai jelenlétét az Északi-sark régióban. Műveleti szinten a kanadai fegyveres erők rendszeres gyakorlatokat, illetve számos beruházást hajtanak¹² végre a régióban. A kanadai légierő 88 db harcászati repülőgépből álló flottát szerez be, hogy érvényesítse Kanada érdekeit az Északi-sark régióban, és teljesítse az ország NATO-ban vállalt kötelezettségeit.

A szakpolitikai dokumentum megerősíti, hogy az Északi-sark régióban a fizikai környezet részben az éghajlatváltozás, részben pedig a megerősödő gazdasági tevékenységek hatásainak következtében jelentős változásokon ment/megy keresztül. A visszahúzódó jégtakaró és az ezzel párhuzamosan megnyíló hajózási útvonalak, a halászati idény eltolódása, valamint a kőolaj- és földgázkitermelés és a hozzá kapcsolódó infrastruktúrák használata megköveteli a tartós jelenlétet és a képességet a tengeren. Ezzel párhuzamosan kiter a parti őrség szervezetére és a feladataira is. A kanadai parti őrség egy civil szervezet a halászati és tengerészeti minisztérium felügyelete alatt. Nem tartozik a fegyveres erökhöz, mandátumát a minisztériumtól, illetve a kanadai hajózási törvény rendelkezései alapján látja el. A törvény számos olyan speciális feladatot is rábízott, mint a Szablya-sziget védelmét és ellenőrzését, továbbá a csatornák ellenőrzését, a jégtörő kapacitás fenntartását és a jégzajlással kapcsolatos feladatok, valamint a tengeri kutató-mentő tevékenység ellátását.

Rámutat, hogy az Északi-sark régióban a kutatás-mentési feladatok rendkívül bonyolultak és több szervezet együttműködésével végezhető el sikeresen. Jelenleg a sarkvidéki kutató-mentő tevékenység tengeri és szárazföldi, valamint a légtér nagysága miatt olyan összetett tevékenység, amely nemcsak a képességek, hanem a részt vevő szervezetek nagy számát is igényli az életmentés érdekében. A légi kutató-mentő tevékenységet a Kanadai Királyi Légierő végzi a civil légi kutató-mentő szervezet segítségével. Az önkéntes civil szervezet biztosítja a feladatellátáshoz szükséges magánrepülőgépeket és a képzett személyzetet. A Kanadai Fegyveres Erők felelősek

¹² A nemzeti hajóépítési stratégia részeként hat jégtörő hajót épít, és az Északi-sarkvidék időjárási viszonyaira kialakított terepjárókat szerzett be.

az összehangolt légi és tengeri kutató-mentő rendszer hatékony működtetéséért. A tengeri kutató-mentő tevékenység ellátása a kanadai parti őrség feladata, amelyet egy önkéntes szervezet több mint 200 taggal és 25 hajóval támogat. A szárazföldi kutatás-mentés a tartományi kormányok és ügynökségek, valamint a szövetségi kormány együttműködésével valósul meg. Leggyakrabban a területileg illetékes rendőrségi szolgálat koordinálja és foglalja magába a Kanadai Királyi Légierővel és a Kanadai Fegyveres Erők Kanadai Rangereivel való együttműködést is. A nemzeti közbiztonsági szervezet vezeti a nemzeti kutató-mentő közösség stratégiai szintű szakpolitikai keretének kidolgozását azért, hogy biztosítva legyen Kanada minden régiójában, beleértve az Északi-sark régiót is, az integrált működés.

Kanada az Északi-sark régió és nemzeti érdekeinek érvényesítésének elősegítésére tengerészeti operatív központokat alakított ki. Ezeknek az a feladata, hogy értékelje azokat a potenciális fenyegetéseket, tengeri tevékenységeket, amelyek sértik Kanada szuverenitását, és potenciális veszélyt jelentenek rá. A tengeri biztonságért felelős több szövetségi osztályból és ügynökségből álló operatív központok lehetővé teszik a különböző kormányzati és civil szervezetek közötti együttműködést, a hírszerzési és megfigyelési információk megosztását, valamint a szervezett válaszcsoportok támogatását.

A szakpolitikai keretrendszer átfogóan jelöli ki a célokat Kanada északi területeinek és az Északi-sark régióinak fejlesztésére, az ország szuverenitásának megőrzésére. Mindezek után tekintsük át Kanada a fenti irányelveknek megfelelően megújított Északi-sark-stratégiáját (Government of Canada 2024b)!

Kanada Északi-sark-stratégiája a korábbi stratégiához képest változásokat tartalmaz. A szakpolitikai prioritásokban megfogalmazott irányelvek jelennek meg benne. Azokon a területeken, ahol a stratégia nem tartalmaz változásokat, ott hivatkozik egy nemzeti stratégiára vagy irányelvre. A fenti előzmények után áttekintem a dokumentum főbb elemeit.

A stratégiai dokumentum négy fő kérdéskörre fókuszál:

1. Kanada szuverenitásának megerősítése az Északi-sark régióban;
2. a gazdasági és társadalmi fejlődés elősegítése;
3. az Északi-sark régió ökoszisztémájának védelme;
4. a regionális és önkormányzati működés és döntéshozatali mechanizmusok erősítése.

Kanada Északi-sark-stratégiája nyomatékosítja az ország azon célkitűzését, hogy erősítse szuverenitását az Északi-sark régióban. Ennek érdekében lépéseket tett

a katonai jelenlétének megerősítésére, ideértve az Északi-sarkvidéki Képzési Központ (Arctic Training Center) létrehozását és a szakpolitikai dokumentumban már ismertett kanadai járőrszolgálat (Canadian Rangers) program kiterjesztését is. Ezenkívül a védelemhez kapcsolódóan új technológiák és katonai képességek fejlesztésébe fektet be azért, hogy az északi-sarki területeinek védelmi képességeit és megfigyelését javítsa. Kanada részt vesz a RADARSAT Constellation Mission nevű kezdeményezésben is, amely a térség műholdas megfigyelési lehetőségeit javítja, ezáltal elősegítve a kommunikációt a kormányzati és regionális szervezetek között, illetve segíti az Északi-sarkon belül a tengeri tevékenységek megfigyelését.

Az ország északi-sarki szuverenitásának erősítését nemcsak a katonai jelenlét megerősítésében látja, hanem a nemzetközi regionális együttműködésekben is. Kanada 1996-os alapítása óta tagja az Északi-sarkvidéki Tanácsnak (Arctic Council). A regionális fórum lehetőséget teremt a régióban az éghajlatváltozás hatásainak csökkentését célzó politikák, együttműködések kialakítására és végrehajtására. Ezenkívül az ország részt vesz a regionális közös katonai gyakorlatokon és a kutatási és mentési műveletekben az Északi-sarkvidéki Tanács többi tagállamával együtt.

Az ország katasztrófaelhárítási infrastruktúrájának fejlesztése szintén része a dokumentumnak, és kiemelten jelenik meg a regionális együttműködések kialakításánál. Ahogy az Északi-sarkvidék elérhetőbbé válik, és megnövekszik a tengeri forgalom, a balesetek és vészhelyzetek lehetősége is nő. Erre a felmerülő kihívásra Kanada olyan infrastruktúrába fektet be, amely lehetővé teszi számára, hogy hatékonyabban reagáljon a régióban bekövetkezett eseményekre. A kulcsfontosságú kezdeményezések közé tartozik egy új kutató-mentő állomás építése az Északi-sarkvidéken, valamint a Joint Arctic Command végrehajtása, amelynek egységes parancsnoki struktúráként az a célja, hogy javítsa a kanadai katonai és polgári hatóságok közötti koordinációt és kommunikációt (SZÉNÁSI 2016: 47).

A stratégiai dokumentum két fejezetben is foglalkozik az éghajlatváltozás hatásaival. A gazdasági és társadalmi közösségek fejlődése és fejlesztése részben az új technológiák, illetve az életkörülmények javítását és az infrastruktúra-fejlesztést jelenti. Ugyanakkor az új hajózási útvonalak megnyílása új kereskedelmi és turisztikai lehetőségeket teremt az ország számára. A hajózási útvonalak bővülésére Kanada elfogadta a nemzeti hajóépítési stratégiát, amely kimondja, hogy az ország védelme érdekében új hajóépítési programot kell indítani. A programban többéves intenzív tervezési fázist követően a parti őrségnek építenek hajókat. Az első két többcélú hajó megépítésének megkezdéséhez 490 millió kanadai dollárt kap a tendert elnyerő cég. A Polar Class

4 osztályú¹³ többcélú hajók megépítése része a 2019-ben elindított 15,7 milliárd kanadai dollár értékű beruházási programnak, amelyben a kormány 16 db többcélú hajót szerez be. Az új hajóflotta adja a gerincét a parti őrség megújuló hajóflottájának. A többcélú hajók 99,9 méter hosszúak, 8500 tonna vízkiszorításúak, 20,3 méter szélesek, és 50 fő befogadására alkalmasak. Az első hajó átadását 2030-ra tervezik, a szállítások pedig 2040-ig folytatódhatnak. A parti őrség műveleti területe Kanada nyugati és keleti partvidéke, az ország kizárólagos gazdasági övezete, a Szent Lőrinc-öböl, a Nagy-tavak, a Szent Lőrinc-folyó és az Északi-sarkvidék nyugati és alsó része (MI News Network 2024).

Az ország a hajóépítési programmal nemcsak a katonai jelenlétének fokozását éri el a régióban, hanem az éghajlatváltozás következtében a tengeri és a megújuló erőforrásokhoz is jobban hozzáfér. Ezek az erőforrások segíthetik a távoli északon élő közösségek energiaellátását, ugyanakkor lehetőséget biztosítanak az országnak a fosszilis tüzelőanyagok felhasználásának csökkentésére. A stratégiai dokumentum részletesen foglalkozik az éghajlatváltozás ökoszisztémára gyakorolt hatásaival is. Ugyanakkor ez a kérdéskör Kanada számos más stratégiájában is megjelenik valamilyen szempont szerint. A dokumentumban új elemként jelenik meg az őslakos közösségek önkormányzatainak segítése, támogatása. A 2008-ban elindított földigénylési program és az önkormányzati megállapodások alapján „made in North” politikákat és stratégiákat dolgoztak ki az őshonos népek és az északi lakosság gazdasági és társadalmi kihívásainak kezelésére. A kanadai kormányzat vállalta, hogy foglalkozik az őslakos népcsoportok problémáival, és elősegíti a megbékélést az állam népei között.

Az orosz–ukrán konfliktus hatásai

A 2022-ben kezdődött orosz–ukrán konfliktusra válaszul Kanada számos intézkedést hozott, valamint biztonság- és védelempolitikáját is újraértékelte. Nemzeti érdekeinek védelme érdekében megerősítette nemzetközi kapcsolatait. Ennek részeként fokozta katonai jelenlétét az Északi-sark régióban, megerősítette együttműködéseit a szomszédos államokkal, és részt vesz katonai és katasztrófavédelmi gyakorlatokon. Mindezek a tevékenységek elősegítik Kanada védelmi képességeinek fejlesztését.

¹³ Polar Class 4: A nemzeti és nemzetközi szabványügyi hatóságok minősítik a hajókat, és sorolják be jégtörő képességük alapján. A Polar Class 4 besorolás azt jelenti, hogy a hajó egész évben képes műveleteket végezni elsőéves jégben, amely szórványosan tartalmaz régebbi jeget is. A jégtípusok kategóriákba sorolását a Nemzetközi Tengerészeti Szervezet által összeállított jegyzék (nómenklátúra) tartalmazza.

Az orosz–ukrán konfliktus jelentős hatással volt a kanadai–orosz kapcsolatokra, ugyanis mindkét ország különböző kérdésekben eltérő álláspontot képvisel. Kanada komoly aggodalmának adott hangot Oroszország katonai tevékenységei és azoknak a regionális biztonságra gyakorolt hatásai miatt (SZÉNÁSI 2016: 49). Ez a feszültség a diplomáciai kapcsolatok megváltozásához vezetett a két ország között, Kanada pedig a szövetségeseivel és partnereivel való kapcsolatainak erősítésére összpontosít, hogy szembeszálljon az Oroszország által jelentett lehetséges fenyegetésekkel (BALOGH–VARGA 2014: 39–42). E kihívások ellenére mindkét ország számára elengedhetetlen, hogy fenntartsák a nyitott kommunikációs vonalakat, és feltárják az együttműködési lehetőségeket a közös biztonsági kihívások kezelése és a regionális stabilitás előmozdítása érdekében (GOTHÁRD–KISS 2016: 51–70).

Mivel az orosz–ukrán konfliktus két év után sem fejeződik be, Kanada számára kiemelt jelentőségű, hogy felmérje azokat a potenciális veszélyeket, lehetőségeket és kockázatokat, amelyek hosszú távon befolyásolják biztonság- és védelempolitikáját. Néhány szempont csak a teljesség igénye nélkül, amelynek figyelembevétele szükséges az átfogó, alkalmazkodó biztonság- és védelempolitika kialakításához:

1. Az ország biztonság- és védelempolitikájának folyamatos felülvizsgálata erősebb nemzetbiztonsági keretet jelenthet, amely képes kezelni a kiberfenyegetéseket, a terrorizmust és az ipari kémkedést.
2. Az Északi-sark-stratégiában és a szakpolitikai keretrendszerben kitűzött célok elérése megerősíti az ország szuverenitását az Északi-sark régióban, biztosítva ezáltal az új hajózási útvonalak feletti kontrollt és a hozzáférést a tengeri és a megújuló erőforrásokhoz. Mindezek gazdasági előnyökkel és fejlődési lehetőségekkel is járnak.
3. Kanada biztonsági együttműködés iránti elkötelezettsége megerősítheti a regionális és NATO-szövetségesekkel fenntartott kapcsolatokat ezzel is erősítve a kollektív biztonsági képességeket.
4. A proaktív alkalmazkodás a globális éghajlatváltozás hatásaihoz lehetőséget biztosít, hogy Kanada felkészítse katonai infrastruktúráját az új környezeti kihívásokra, amelyek egyszerre járnak gazdasági előnyökkel, társadalmi kihívásokkal és fejlődési lehetőségekkel. Ugyanakkor ezek biztonsági kockázatokat is rejtenek.

A katonai jelenlét kiterjesztése az Északi-sark régióban jelentős pénzügyi befektetést igényel. Ezzel párhuzamosan geopolitikai értelemben fokozhatja a feszültséget a régió legnagyobb államával, Oroszországgal. A katonai jelenlétnek és az erőikvetítésnek a zord környezet és a logisztikai kihívások miatt vannak objektív korlátai.

Összefoglalás

Kanada biztonság- és védelempolitikája az elmúlt évtizedekben jelentős változáson ment keresztül. A bekövetkezett változások szilárdabb és határozottabb nemzetvédelemhez vezettek, ugyanakkor erősödött az ország északi-sarkvidéki jelenléte. A regionális és nemzetközi együttműködések lehetőséget teremtettek a regionális kihívások, fenyegetések kezelésére, és megerősítette a NATO-tagállamokkal fennálló kapcsolatait és partner-ségeit. A decentralizált Északi-sarkvidék-politika lehetőséget teremtett az őshonos népesség és az északi régió kanadai népessége számára a gazdasági felzárkózásra és a kulturális örökségvédelemre. Az éghajlatváltozás a hajózási útvonalakra, a megújuló erőforrásokra gyakorolt hatásainak kezelése számos nemzeti stratégiában, ugyanakkor az Északi-sark-politikában és a fenntartható fejlődési célok célkitűzéseiben is megjelent.

Az orosz–ukrán konfliktus hatásaként felmérték a katonai jelenlét fokozásának lehetőségét az Északi-sark régióban, és csak a szükséges mértékben növelték annak ellenére, hogy az ország rendelkezik erre szánt katonai erővel. Kanada csatlakozott az Európai Unió által bevezetett Oroszország elleni szankciós politikához, ennek eredményeképpen a kanadai–orosz bilaterális kapcsolatok minimálisra szűkültek. Kanada azonban a nemzetközi multilaterális együttműködésekben továbbra is fenntartja a kapcsolatot Oroszországgal.

Kanada biztonság- és védelempolitikájának fejlődési íve előremutató, folyamatosan emelte be a változó globális helyzetnek megfelelően a kihívásokat és fenyegetéseket, illetve jelenítette meg azokat az előnyöket, amelyek biztosítják polgárainak jólétét és biztonságát.

Felhasznált irodalom

- Arctic Council (2024): *Canada. Arctic and Northern Population*. Online: <https://arctic-council.org/about/states/canada/>
- ÅTLAND, Kristian (2010): *Security Implications of the Climate Change in the Arctic*. The Norwegian Defence Research Establishments, 9.
- BALOGH István – VARGA Gergely (2014): A kanadai biztonság- és védelempolitika. In HÁDA Béla – TÁLAS Péter (szerk.): *Regionális biztonsági tanulmányok*. Budapest: Nemzeti Közszerológiai Egyetem, 39–42.
- BÁN Zoltán (2021): Az Északi-sarkkör nemzetközi helyzete. *CEA Hungary*, 2021. február 16. Online: <https://ceahungary.hu/egyeb/az-eszaki-sarkkor-nemzetkozi-helyzete/>
- BLAZESKI, Goran (2016): The Hans Island “liquor wars” between Canada and Denmark May Be the Cutest Dispute in History. *The Vintage News*, 2016. szeptember 18. Online: www.thevintagenews.com/2016/09/18/hans-island-liquor-wars-canada-denmark-may-cutest-dispute-history/

- COLBY, Ira C. (2018): *Handbook of Political Practice*. Oxford: Oxford University Press.
- COX, James (2012): Canada and the Five Eyes Intelligence Community. *Open Canada*, 2012. december 18. Online: <https://opencanada.org/canada-and-the-five-eyes-intelligence-community/>
- DUGGAN, Kyle (2024): Canada Stuck in NATO Penalty Box through 2030. *Politico*, 2024. április 9. Online: www.politico.com/news/2024/04/09/canada-nato-2030-penalty-00151064
- ENSZ Tengerjogi Konvenciója. Online: <https://eur-lex.europa.eu/HU/legal-content/summary/united-nations-convention-on-the-law-of-the-sea.html>
- GOTHÁRD Péter – KISS András (2016): Az Európai Unió közös biztonság- és védelempolitikája. Online: <http://publikon.hu/htmls/hiakada%20tirt:EuEimtir/tanulmányok.html?ID=24&essayID=304>
- Government of Canada (2004): *Securing an Open Society: Canada's National Security Policy*. Online: <https://publications.gc.ca/collections/Collection/CP22-77-2004E.pdf>
- Government of Canada (2008): *Canada First Defence Strategy*. Online: <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/corporate/policies-standards/canada-first-defence-strategy-complete-document.html>
- Government of Canada (2010a): *Canada's Cyber Security Strategy: For a Stronger and More Prosperous Canada*. Online: <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsracs/pblctns/archive-cbr-scrt-strtgty/archive-cbr-scrt-strtgty-eng.pdf>
- Government of Canada (2010b): *Statement on Canada's Arctic Foreign Policy*. Online: https://www.international.gc.ca/world-monde/assets/pdfs/canada_arctic_foreign_policy-eng.pdf
- Government of Canada (2024a): *About Treaties*. Online: <https://www.rcaanc-cirnac.gc.ca/eng/1100100028574>
- Government of Canada (2024b): *Arctic and Northern Strategic Framework*. Online: <https://www.rcaanc-cirnac.gc.ca/eng/1560523306861/1560523330587>
- Government of Canada (2024c): *Canada and the World: Canada-United Kingdom relations*. Online: https://www.international.gc.ca/country-pays/united_kingdom-royaume_uni/relations.aspx?lang=eng
- Government of Canada (2024d): *National Shipbuilding Strategy*. Online: <https://www.canada.ca/en/public-services-procurement/services/acquisitions/defence-marine/national-shipbuilding-strategy.html>
- MI News Network (2024): Canadian Coast Guard Embarks on Historic Fleet Modernization with Multi-Million Contracts. *Marineinsight.com*, 2024. április 2. Online: www.marineinsight.com/shipping-news/canadian-coast-guard-embarks-on-historic-fleet-modernization-with-multi-million-contracts/
- MÁRTON Andrea (2013): *Finnország biztonság- és védelempolitikája*. Doktori értekezés. NKE Hadtudományi Doktori Iskola.
- SZÉNÁSI Endre (2016): Putyin Oroszországa: orosz mentalitás és szofisztikált birodalmi gondolkodás a katonapolitikában. *Hadtudományi Szemle*, 16(2), 36–52.